

Геза Гардони

ЗВЕЗДИТЕ НА ЕГЕР

Второ издание

Превод от унгарски език
Димо Бойклиев и Георги Крумов

КНИГАТА СЕ ИЗДАВА С ФИНАНСОВАТА ПОДКРЕПА
НА ПОСОЛСТВОТО НА УНГАРИЯ – УНГАРСКИ КУЛТУРЕН ИНСТИТУТ, СОФИЯ

Институт Балаши
Унгарски културен
институт

СЪДЪРЖАНИЕ

„Звездите на Егер“ – националният роман на унгарците	7
<i>Йонка Найденова</i>	
КЪДЕ СЕ СЪЗДАВА УНГАРСКИЯТ ВИТЯЗ	15
ПАДАНЕТО НА БУДА	75
ПЛЕНЕНИЯТ ЛЪВ.....	165
ЗАПЛАХА НАД ЕГЕР.....	263
ПОЛУМЕСЕЦЪТ В СЯНКА	385
ЕПИЛОГ	499
БЕЛЕЖКИ ЗА ИСТОРИЧЕСКИ ЛИЦА И МЕСТА, СПОМЕНАТИ В КНИГАТА	500
<i>Йонка Найденова</i>	

ГЕЗА ГАРДОНИ
(1863–1922)

„ЗВЕЗДИТЕ НА ЕГЕР“ - НАЦИОНАЛНИЯТ РОМАН НА УНГАРЦИТЕ

Геза Гардони (1863–1922), белетрист със свое място в духовните процеси на Унгария, е автор на един от големите романи на националната литература – „Звездите на Егер“. Роман, в който писателят със замах загребва и исторически осмисля далечната епоха на турското робство в Унгария. Епоха, когато заедно с нашествието на Османската империя срещу Централна Европа настъпват насиетието и фанатизмът по унгарските земи, идва ред на националните и религиозните противоборства, на трагичните разломи в Унгарското кралство.

Десетилетия наред в Унгария популярността на Геза Гардони, който твори в края на XIX и началото на XX век, съперничи с известността на най-знаменитите майстори на перото. Но докато Мор Йокаи и Калман Миксат остават в съзнанието на унгареца с няколко десетки творби, Гардони си спечелва слава най-вече с творбата „Звездите на Егер“ – най-четения от нацията роман. Неслучайно изследователите на неговото творчество още приживе определят Гардони като „унгарския Омир“, като създател на „модерен героичен епос“, а „Звездите на Егер“ става задължително четиво в школските учебници. През шейсетте години на XX век романът е екранизиран, появяват се дори и мюзикъли. За неувяхващото значение на книгата говори още фактът, че тя застава начело в допитване до масовия читател на унгарския телевизионен проект „Голямото четене“ през 2005 г. В същото време литературната критика от близкото минало, но и днес, почти не се занимава с анализи на романа, разпространява се и мнението, че произведението не разглежда основните въпроси на съвременното на писателя общество и следователно не притежава сериозни идейни и художествени достойнства, че е ориентирано предимно към подрастващите поколения.

Търсейки причината за това явление, литературните авторитети обаче единодушно подчертават: „Звездите на Егер“, познато като „юношеско четиво“, се чете с огромен интерес от всички поколения, от деца и възрастни. Най-вероятно тук влияят и споменът, възкресяването на някогашното героично минало, на героическия дух на предците; изобразеният подвиг, който унгарският народ осъществява в името на общността; самото историческо случване, увенчано с благородна цел – защитата на родната земя. „Такива творби – както ще прочетем – означават особен вид духовна основа, основно словесно богатство за публиката, защото достигат – още в детска възраст – и до онези читателски среди, които по редица причини по-късно се откъсват от четенето; в това отношение те са по-значими даже от творби, които макар и да ги превъзхождат в художествено отношение, проникват само в определени читателски кръгове, по всяка вероятност с по-изтънчени изисквания“ (З. Вереш). И още: „Онова, което и подрастващите могат да разберат, се възприема с интерес и от възрастните, а и историческите сведения обогатяват познанията на най-широки слоеве“ (Ш. Салаи).

Другояче казано: унгарският роман „Звездите на Егер“ е издигнат – подобно на „Под игото“ от Вазов – освен в литературен канон, но и в средство за национално възпитание, еталон на високите нравствени стойности и родолюбие, в своеобразен призив за извличане на исторически уроци, оттук – и в образователна „институция“, задължителна за всеки ученик. Това също допринася за активното присъствие на романа в колективната памет на унгарците.

Впрочем, истинският жанр на Гардони, който създава и поезия, и разкази, и журналистически материали, и пиеса, не е романът, а новелата с уклон към лирическо нюансиране. В този план Гардони се влияе от новелистичното изкуство на белетриста Калман Миксат. Като него и той обръща поглед към идилично-патриархалния свят на унгарското селячество, към неговите суеверия, по които се е увличал. Такива са двата му сборници с разкази „Моето село“ от 1898 и 1900 г., които му донасят литературно признание. Избистря се и трайният му интерес към характерните за периода романтизъм и реализъм. В това отношение черпи опит най-вече от разказваческото изкуство на големия писател романтик Мор Йокаи. Любопитно е, че в самото начало на творческия си път Гардони, живеещ в беднота и лишения, пише – за да преживява – булевардни произведения, от които по-сетне се отрича.

Роден в селско многодетно семейство, Геза Гардони е потомък на свободолюбив саксонец, установил се да живее в град Шопрон в Западна Унгария, където работи като ковач. През 1848 г. изоставя училището във Виена и се включва като оръжейник в революцията за независимост и последвалата национално-освободителна борба срещу австрийското господство. Това става причина Геза Гардони от малък (тогава все още по фамилия Зиглер) да наследи патриотичния дух, с което е

закърмено поколение на баща му, съратник на Лайош Кошут и Шандор Петьофи. Този дух младият Гардони пренася в Учителския институт в Егер, където учи, после и в селцата, където работи като учител и заради възгледите си влиза в остри сблъсъци с католически духовници, привърженици на Хабсбургите. Известно време се занимава с журналистика, междувременно бракът му се разпада и това, заедно с другите житейски премеждия, задълбочава разочарованията и лутанията му, подтиква го към спиритуализъм и мистика, засилва влечението му към източните философии и будизма. Нужно е време, както сам казва, за да види, че е „тривица, расла под камък“, призвана „да избие на въздух“.

И това плодно време настъпва през 1897 г., когато Гардони се установява да живее в градчето Егер, където прекарва дните си в уединение (това му спечелва прозвището „Егерският отшелник“), там и умира. Но именно в Егер, далеч от градската шумотевица, в треска на духовен и творчески подем се раждат най-добрите творби на белетриста. От социалните му произведения се откроява „Старият господин“ (1905) – роман с уклон към психологизъм, в който Гардони разкрива неуюта в урбанизирания град. Сред късните му произведения се отличава психологическият роман „Романът на Ида“ (1920). Но най-безспорните си успехи Гардони постига с историческите си романи – и то създадени в Егер. Както ще прочетем в биографията на писателя, написана от сина му Йозеф Гардони, измежду трите най-значителни свои творби писателят е смятал, че „Раби божи“ (1908) е най-успешно композиран, „Невидимият човек“ (1902) – най-любим, а „Звездите на Егер“ (1901) – най-добър. (На български са преведени „Звездите на Егер“ – 1955 и „Невидимият човек“, познат със заглавието „Кой си ти? Исторически роман за Атила“ – 1942, 1992.)

Тези произведения се характеризират със синтез на историчност и съвременност, с избор на конкретна историческа тема: турското робство („Звездите на Егер“), времето на хунския вожд Атила („Невидимият човек“), мрачното средновековие („Раби божи“). Обикновено героите им търпят развитие, те са представени в движение, израствайки – по принципите на романтизма – от низините, от беднотата, до по-горните слоеве на обществото. Както при Мор Йокаи, и в тези творби има битки между доброто и злото, множество приключения и обрати, интересни характери, а индивидуалната борба на персонажите отразява общите стремежи и борби на нацията.

Но историческата тема при Гардони – особеност на романовото му изкуство – крие морална значимост. Историческите перипетии, възходите и спадовете кореспондират с високите нравствени ценности у човека и тяхното развитие. Психологическото, душевното нередко излиза на преден план, дълбоко личните чувства – любовта, вътрешната драма, биват съотнесени към мистическите със-

тояния на отделната личност, а „душата“ става свързващо звено между житейски и исторически опит („Невидимият човек“). Интимните преживявания на личността са извор и на духовна мощ, когато става дума за патриотизъм и защита на родината, за дело, посветено на общността („Звездите на Егер“). Историческият роман се озовава в сферата на по-интимния жанр, търсейки взаимовръзка между историята на отделния индивид и тази на колектива, между личното и историческото битие, миналото и съвременността.

Историята като тема и историзмът като подход са характерни явления за цялата епоха. Мор Йокаи и Калман Миксат, Ференц Херцег и Геза Гардони, Золган Амбруш и Виктор Ракоши възкресяват историята. Академията в лицето на Жолт Бьоти поощрява процесите, свързани със създаването на историческия роман. Активизира се нуждата от възкресяване на националното минало, като в историята се търсят примери за подражание и доблестни постъпки. Този стремеж провокира романова продукция от типа на тази на Гардони.

Като роман епопея „Звездите на Егер“ – подобно на Вазовия роман „Под игото“ – има за основа историческо събитие със съдбовно значение за нацията. И пак подобно на българския роман, и в унгарската проза историческото събитие се разкрива в мащабно произведение – на фона на големите събития монументалните сцени (обсадата и отбраната на крепостта Егер) се съединяват с камерното изображение, включващо отделните човешки съдби. Неслучайно произведението има подзаглавие „Животът на Гергей Борнемиса“. В същото време „Звездите на Егер“ е първият роман на Гардони от поредицата исторически романи, създадени в Егер, който се появява в периодиката още през 1899 г., а през 1901 г. и като книга, по повод милениума на унгарската държава. Написването му е съпроводено от предварителна и дълга проучвателна дейност. Писателят използва както литературни извори, на първо място известната „Хроника“ на странстващия певец Шебещен Тиноди, така и исторически извори и архиви, изучава религиозните учения на епохата. Отделно проучва състава на турската войска, облеклото, оръжията и начина на поведение и хранене на някогашните турци, дори пътува до Истанбул, за да види страната и прочутия затвор със седемте кули. Нещо повече. Писателят издирва и обнародва в края на книгата си списък с конкретните имена на откритите от него защитници на Егер – двеста деветдесет и трима от близо две хилядите родолюбци. Освен че внушава достоверност и вълнува, това представяне на епохата и на действащите лица в нея създава панорама на унгарското общество отпреди три века, показва света на героите, белязани от историческото движение на времето. Прави от Гардони летописец на епохата.

Получават място, наред с измислените герои и случки, действителни събития и исторически лица: селското въстание на Дожа от 1514 г.; паметната Мохачка

битка от 1526 г., когато се слага край на Средновековна Унгария; двамата крале Янош Сапоия и Фердинанд Хабсбургски; Ищван Вербьоци, фратер Дьорд, кралица Изабела, и от друга страна, представителите на благородническото съсловие и военачалници – Балинт Тьорьок, Ищван Добо, Ищван Мекчеи, Гергей Борнемиса, капитана на Сигетвар Миклош Зрини... Отделно се засягат религиозните противоречия на епохата, по-специално нахлуването на „новата вяра“, на лутеранството. Промъква се авторовата критика към управлението на Хабсбургите в лицето на Фердинанд, чиято помощ при обсадата на Егер и другите селища е само на думи; това се отнася и за върното на чуждите интереси католическо духовенство.

Сюжетът е плод на художествена измислица: две деца – Гергей и Ева, израстват заедно, влюбват се и вече като зрели хора свързват своята съдба с героичната защита на крепостта Егер от турците през есента на 1552 г. Покрай житейската история на двамата влюбени се открояват географски топоси: Ердей (Трансилвания), Шопрон, Егер – три спирки, свързани с важни за героите събития. Във фигурата на Гергей се въплътява героичният образ на юнака, на унгарския витяз. Неслучайно Гергей израства от крепостен селянин до витяз от пограничните крепости и кралски подпоручик, а нерядко попада и в робство, навеждайки ни неизменно на идеята за робството и свободата. Вплетени са – съгласно изискванията на жанра – множество приключения и препятствия, неочаквани обрати, предназначения и предмети (турски пръстен талисман, карта на крепостта, сабя в кадифен калъф), многозначителни диалози и съдбовни срещи, и това – въпреки накъсаността на епизодите и известна идиличност – прави произведението занимателно, четивно.

В същото време романът (особено последните му две части) поставя в центъра на изображението епичната битка на унгарците срещу турците в Егер, връзала се дълбоко в националната памет. Гардони отделя немалко внимание на описанието на боя, подчертава отново и отново многочислеността на турската войска. Срещу шепя унгарци – около две хиляди защитници на крепостта, турците изпращат многохилядна войска, обединявайки (след завземането на Солнок) отрядите на Али паша откъм Буда и тези на Ахмед паша, който влиза в унгарските земи откъм Трансилвания, превземайки една след други важни унгарски крепости. (Според Гардони броят на турските войници при обсадата е двеста хиляди, Тиноди споменава сто и петдесет хиляди, но това се оспорва от историците, които определят броя на шурмуващите турци на около четирийсет хиляди.) Поначало Егер, „вратата към Северна Унгария“, има стратегическо значение – оттам минава пътят на военните действия на Фердинанд Хабсбургски към Фелвидек (Горна Унгария, днес в Словакия) и Ердей (Трансилвания, днес в Румъния). Турците също търсят излаз към Северна Унгария – Каша (днес Кошице в Словакия) и богатите рударски градове. Това прави битката особено ожесточена и важна. Трийсет и осем дневната

обсада на Егер завършва с победа (в края на октомври турците се изтеглят) и така крепостта става първата унгарска твърдина, която устоява на турските завоевателни набези чак до 1596 г., когато бива завладяна. Това оказва важен психологически ефект както в страната, така и в Европа.

От ключово значение в романа на Гардони е героизмът, подвигът на защитниците на Егер – унгарските витязи, но и егерските жени, които получават специална роля в романа и до днес са пример за пословична храброст. От човешките изпитания се раждат високи нравствени качества, открояват се – в характеристиката на персонажи като Борнемиса, Мекчеи или Добо – трезв разум, родолюбие, самоотверженост, достойнство, честност. Военните знания и умения на легендарния комендант на крепостта Ищван Добо, който дори и за миг не изгубва представа за последиците и реалната ситуация, се преплитат с актове на човечност. Романтичният патос на клетвата надвива скепсиса, одухотворява пътя към жертвената смърт, в името на отечеството. Откритието на Гергей Борнемиса в хода на боя – „огненото колело“, преобръща военните действия и в някаква степен е сравнимо със знаменитото „черешово топче“. Но и други емблеми на борческия подем навеждат към масовото народно „пиянство“, познато и на българина. Какво ли не се изсипва от крепостта – наред с гюлетата и куршумите хвърчат стрели и копия, падат камъни и греди, размахват се саби и кирки, хвърля се даже гореща чорба, бият се живи и умрели... Всичко е осезаемо, заредено с емоционално напрежение. Няма, внушава авторът, сила срещу тази митична духовна мощ, въпреки ордите. Защото унгарците имат своя крепител – крепител и на патриотичната действеност и истинските добродетели и нрави – и това е унгарщината. Зарежда ги със силата на съзнанието за изпълнен духовен дълг пред нацията.

И така „Звездите на Егер“ напомня отново за Вазовия роман-епопея „Под игото“, но и за емблематичното му стихотворение „Опълченците на Шипка“, които открояват като висша нравствена ценност патриотизмът, увековечават героичните постъпки на предците, дават пример за следване на потомците.

*

На български език романът „Звездите на Егер“ вижда бял свят през 1955 г. в превод от унгарски в издателство „Народна младеж“ (десетхиляден тираж и снабден с рисунките на Борис Ангелушев). И двамата преводачи – Димо Бойклиев и Георги Крумов, са отлични познавачи на езика и културата на Унгария, а заслуга за качеството на превода има още редакторката Невена Стефанова, която ползва унгарски и сама превежда. За популярността на българското издание допринася екранизацията на романа от 1968 г. и почти непосредствената поява по българските екрани (преводът на филма е на Николина Атанасова), още повече че отделни

епизоди се снимат в България (Белоградчик, Пловдив и на морския бряг). Това предизвиква широк отзвук, увеличавки масовия българин. Свидетелство е и за начина, по който литературното заглавие си взаимодейства с филмовото, изграждайки своеобразен – словесен и кинематографичен – образ на произведението в България.

Оригиналното заглавие – а то подсказва за авторския замисъл – е запазено на български. (В Англия романът излиза под надслов „Залезът на полумесеца“.) Към сполуките на превода могат да се отнесат редица преводачески решения, свързани с предаването на културно-маркираните думи, на обръщенията и титлите или умалителните имена, на религиозната и военната лексика. Както показват наблюденията ми, от този превод тръгва и одомашняването на думите „пуста“ съобразно нейната семантична двузначност (равнина, пространство, но и стопанство, чифлик) и „витяз“ (юнак, воин) – и двете коментирани в романа и станали с времето все по-разнопознаваеми за българина. Добро впечатление оставя уменията да се диференцира говорната реч (героят циганин говори на „ш“), да се декодират крилатите фрази („Не закачай унгареца!“, „Да не дойде Хуняди“), да се вниква в смисъла на диалозите, които имат структуроопределяща роля, и най-вече – да се използва синонимното богатство на езика, особено това на живата, разговорната реч.

При подготовката на сегашното издание се наложи да бъдат сериозно редактирани отделни моменти от сюжетната и стиловата фабула на романа „Звездите на Егер“, и заедно с това да бъдат доуточнени реалиите, в това число някои обръщения и фразеологизми или географските понятия. А това означаваше преодоляване на трудностите в превода, които се дължат предимно на националната и историческата специфика, на духа и атмосферата на една отминала епоха – все неща, за които са нужни определени фонові знания, определена информация за събитията в чуждата страна. Затруднение представляваха – освен националнообогрените думи, символи на географското и духовното пространство на Унгария – още многото турцизми от турския ареал (описанието на войската е изпъстрено с множество понятия), изображението на военната обстановка или на географската среда. Транскрибирането на имената също изискваше повишено внимание, както и идентифицирането им с днешните назовавания. Затрудняващо обстоятелство при новия прочит се оказа разминаването, макар и само на места, в отделните версии на оригиналната творба. (По всяка вероятност българското издание от 50-те години е изготвено по най-първата публикация от 1899 г., излязла в периодиката, към която писателят добавя множество промени още приживе, а има предположения и за вмешателство от страна на неговия син.) Не по-малко важни в настоящото второ издание са обяснителните бележки за историческите места и личности, споменати в книгата, които се наложи да бъдат конкретизирани и осъвременени.

Всичко това спомага за още по-релефното обрисуване на унгарското национално минало.

В България „Звездите на Егер“ (и романът, и филмът) е познат главно на по-възрастното поколение. Но за подрастващите и новите читатели на творбата този най-унгарски роман ще бъде едно ново духовно преживяване, придобиване на нов исторически опит. Те ще усетят колко близка е участта на българите и унгарците, колко общи са нашите исторически съдбини, колко мощ е нужна, за да се отстои честта на отечеството. Ще имат възможността да ангажират себе си с драматизма на епохата на турското робство, с героичния подвиг на унгарските родолюбци – защитници на крепостта Егер. Ще се потопят в отговорностите на човека пред другите, пред националната общност. Ще открият вечно живото чувство за история.

Йонка Найденова